

OPEN ACCESS. Wolny dostęp do wiedzy w sieci

Początek XXI wieku przebiega pod znakiem dynamicznego rozwoju technologii i technik informacji. Tradycyjne nośniki informacji, takie jak książka czy czasopismo, nadal są podstawowym źródłem wiedzy, ale rosnąca w ostatnim czasie popularność Internetu wprowadziła istotne zmiany w dostępie do informacji. Szybki i łatwy dostęp do elektronicznych zasobów wiedzy coraz bardziej rywalizuje z informacją drukowaną. Od kilku lat obserwujemy rozwój publikacji elektronicznych, które trafiają do dużej grupy zainteresowanych. Sposób dostępu do publikacji zamieszczonych w sieci określany jest *Open Access*.

Open Access (OA) oznacza wolny i darmowy dostęp do publikacji naukowych znajdujących się w Internecie przy uwzględnieniu i zachowaniu praw autorskich. OA jest przeciwieństwem dostępnym jedynie dla prenumeratorów czasopism naukowych, to całkowicie otwarty dostęp do najnowszych wyników badań, artykułów i rozpraw naukowych. Powstał ze względu na długi proces wydawniczy oraz wysokie ceny publikacji naukowych.

Ruch OA wywodzi się z USA i Europy Zachodniej, gdzie w latach 60. XX wieku zaczęto budować pierwsze bazy danych i otwarte archiwa elektronicznych dokumentów, tzw. e-printów (Open Archives). Ich głównym celem było umożliwienie wolnego, darmowego i szybkiego dostępu do wiedzy. W latach 90. w odpowiedzi na rosnący monopol wydawców nastąpił szybki rozwój archiwów i czasopism otwartych. Od 2000 roku ruch OA rozwija się na tyle dynamicznie, że poszczególne państwa kreują własne polityki względem OA.

Publikacje Open Access

W latach 90. XX wieku upowszechniło się pojęcie *społeczeństwo informacyjne*, pod którym kryje się idea społeczeństwa świadomego roli informacji w życiu codziennym, posiadającego zagwarantowany wolny dostęp do informacji, dobrze i szybko poinformowanego i informującego oraz umiejętnie przetwarzającego informację w wiedzę. Rozwój społeczeństwa informacyjnego ściśle wiąże się z ruchem OA, który zapewnia szybki i swobodny przepływ informacji.

Informacja naukowa trafia do obiegu elektronicznego w dwojaki sposób: poprzez publikowanie w czasopismach otwartych oraz samo-archiwizację, czyli oddawanie tekstów przez ich autorów do repozytoriów otwartych.

Czasopisma otwarte są to ogólnodostępne czasopisma naukowe, udostępniane przez Internet wszystkim zainteresowanym. Za dostęp do nich nie płaci czytelnik, ale autor lub instytucja w imieniu autora (opłacając koszty publikacji). Autor zachowuje wszystkie prawa autorskie, w przeciwieństwie do publikacji drukowanych, w przypadku których miał je wydawca. Artykuły są recenzowane, a tekst po zrecenzowaniu może być publikowany przez autora na jego własnej stronie domowej, w repozytorium lub przekazywany zainteresowanym osobom. Zaletami czasopism otwartych są: szybki proces publikacji, szybka wymiana myśli naukowej, większa liczba cytowań prac w publikacjach innych autorów, archiwizacja i wysoki poziom publikacji dzięki ich recenzowaniu.

Na rozwój czasopism OA wpłynął znaczny wzrost cen czasopism tradycyjnych i drogie licencje, straty finansowe wydawców z powodu malejącej prenumeraty czasopism, ograniczony dostęp naukowców do wydawnictw oraz nieracjonalna polityka gromadzenia zbiorów przez Biblioteki i ograniczone możliwości zaspokajania potrzeb informacyjnych użytkowników. Jednym z najważniejszych czynników mających wpływ na rozpowszechnienie czasopism OA jest rozwój technologii informacyjnych i łatwo dostępne oprogramowanie.

Repozytoria otwarte są to profesjonalnie zarządzane serwisy – archiwa zasobów, do których autorzy przekazują (deponują) materiały elektroniczne (pełne teksty + opisy w postaci metadanych). Oprogramowanie i architektura repozytoriów w formie bazy danych pozwalają na zarządzanie treścią dokumentów i danymi o nich. Repozytoria zapewniają deponowanie, wyszukiwanie i pobieranie tekstów przy zachowaniu wszelkich praw autorskich. Dzielą się na repozytoria **instytucjonalne**, tj. gromadzące publikowany i niepublikowany dorobek naukowy jednej instytucji oraz repozytoria **dziedziczne**, tj. gromadzące dokumenty z jednej lub kilku dziedzin wiedzy, bez względu na miejsce ich opracowania. Obecnie działa ok. 900 repozytoriów na świecie, jednak nie wszystkie spełniają wymogi Open Access. Repozytoria zawierają e-printy, czyli pełne teksty elektroniczne artykułów po recenzji i publikacji, a także inne opracowania naukowe i edukacyjne, w tym materiały nieprzeznaczone do oficjalnego obiegu (m.in. referaty z konferencji, sprawozdania i raporty techniczne, prace doktorskie, prezentacje, pliki graficzne, dźwiękowe i audiowizualne, materiały szkoleniowe, bazy danych).

Źródła informacji o publikacjach Open Access

Dotarcie do zasobów OA ułatwiają: serwisy z czasopismami otwartymi, strony WWW wydawców, katalogi online i strony domowe bibliotek naukowych, wyszukiwarki internetowe (np. Google, Yahoo, Google Scholar), tematyczne bazy bibliograficzne, repozytoria otwarte, strony domowe różnych instytucji oraz czasopisma bibliotekarskie (EBIB).

Oto kilka najpopularniejszych serwisów Open Access:

- DOAJ (Directory of Open Access Journals) - serwis udostępnia czasopisma publikowane na licencji Open Access; w zbiorze znajdują się czasopisma naukowe (w tym recenzowane), publikowane w wielu krajach i reprezentujące wiele dyscyplin naukowych (www.doaj.org),
- J-Stage (Japan Science and Technology Information Aggregator, Electronic) - serwis zawiera informacje o publikacjach naukowych wydawanych w Japonii (czasopisma, materiały konferencyjne, raporty, sprawozdania) (www.jstage.jst.go.jp),
- PLOS (Public Library of Science) – serwis zawierający zbiór czasopism naukowych z różnych dziedzin wiedzy (www.plos.org),
- BioMed Central – serwis zapewnia wolny dostęp do ponad 170 recenzowanych czasopism biomedycznych (www.biomedcentral.org),
- Free Agricultural Journals – serwis udostępnia ponad 130 tytułów czasopism rolniczych i z dziedzin pokrewnych ze strony United States Agricultural Information Network (USAIN) (usain.org/agazines.html),
- Free Medical Journals – serwis oferuje wolny dostęp do ponad 1 440 tytułów czasopism oraz do ok. 600 książek z medycyny, w tym z weterynarii (<http://www.freemedicaljournals.com/>),
- E-LIS – międzynarodowe otwarte archiwum z zakresu bibliotekoznawstwa i informacji naukowej, utworzone w 2003 r.; w inicjatywę są zaangażowane 33 kraje. (eprints.rclis.org).

Polska a Open Access

Idea OA nie jest obca polskiemu środowisku naukowemu i bibliotekarskiemu. Wielu naukowców zamieszcza swoje publikacje w czasopiśmie otwartym. Do chwili obecnej powstało kilkadziesiąt polskich czasopism OA. Jednak brak wsparcia finansowego polskiego rządu i brak nacisku ze strony środowisk naukowych i bibliotekarskich powodują, że nasz kraj nadal nie w pełni wykorzystuje możliwości podnoszenia jakości komunikacji naukowej.

Należałoby dołożyć wszelkich starań, by przełamać liczne bariery:

- natury mentalnej środowiska akademickiego (lęk przed przełamaniem stereotypów związanych z publikowaniem wyników badań),
- językowe (większość artykułów publikowana jest w języku angielskim, a tłumaczenia są niedoskonałe),
- łączności (nie każdy ma dostęp do Internetu),
- prawne (copyright – restrykcyjne zapisy prawa autorskiego),
- polityka wydawców i firm komercyjnych polegająca na zawłaszczaniu zasobów.

Rola bibliotekarzy w wypełnianiu luki informacyjnej na temat Open Access powinna być dużo większa. Powinniśmy zatem zaakceptować fakt, że nie uciekniemy od zmian, jakie niesie za sobą rozwój technologii informacyjnych, zaakceptować dynamikę tych zmian i zacząć inaczej myśleć o udostępnianiu informacji. Dopiero wówczas staniemy się w pełni społeczeństwem informacyjnym, otwartym na wiedzę.

W artykule wykorzystaliśmy informacje zawarte w prezentacjach multimedialnych B. Bednarek-Michalskiej, L. Derfert-Wolf i B. Urbańczyk użytych podczas warsztatów Open Access, które odbyły się 26 czerwca 2007 roku w Polsko-Japońskiej Wyższej Szkole Technik Komputerowych w Warszawie.

Artykuł ukazał się w czasopiśmie „Ad rem” 2008 nr 1 (14), s. 15-17